

בעניין חצי שיעור בפסח / הרה"ג משה דימנטמן

ברמב"ם פ"א מהלכות חמץ הלכה ז' מובא וז"ל האוכל מן החמץ עצמו בפסח כל שהוא הרי זה אסור מן התורה שטאמר לא יאכל חמץ עכ"ל. ולכאורה ניתן להקשות על דברי הרמב"ם מדוע יש איסור מהפסוק לא יאכל חמץ לכל שהוא הרי קי"ל שכל האכילות האמורות בתורה הם בשיעור של כזית דאין אכילה פחות מכזית ומדוע הלא יאכל הזה של איסור חמץ הוא גם בפחות מכזית?

האוי"ש על הרמב"ם בהלכה הנזכרת כתב לישב דאולי אפשר לאמר דכל האיסורים המובאים בתורה לפני מתן תורה אין בהם שיעורים דהרי קי"ל שיעורים הלכה למשה מסיני, אי"כ מה שטאמר לפני מתן תורה אין בו שיעור ולכן הביא הרמב"ם שמהפסוק לא יאכל שטאמר כביכול לבני נח שהרי עם ישראל במצרים היו בני נח ואין שיעורים לבני נח.

ואפשר לומר על דרך אחרת ע"פ הסבר של המלבי"ם לעניין אכילת מנחה דמובא בפסוק ויקרא פרק ו' פסוק ט' "והנותרת ממנה יאכלו אהרון ובניו מצות תאכל במקום קדוש בחצר אהל מועד יאכלוה". והביא בספרא אין לי אלא כולה מנין אפילו אם יאכל מקצתה תי"ל לא תאכל אפי' כל שהוא. והסביר במלבי"ם שם שיש הבדל בין פועל לבין נפעל ז"א אם כתוב בתורה איסור אכילה בלשון פועל לא תאכל (בחולס) שזה מוסב על הגברא ממילא קי"ל שאין אכילה פחות מכזית בפחות מזה נקרא טועם ולא אוכל וזה כזית. משא"כ כשכתוב לא תאכל (בציר) שזה מוסב על החפצא ממילא בכל שהוא גם נחשב שהוא נאכל שזה לא תלוי בפעולה של האוכל אלא מצד הנאכל ובכל שהוא חשיב נאכל.

ממילא נפלא גם במקרה של חמץ בפסוק שהרמב"ם מביא לא יאכל חמץ שזה מוסב על הנפעל וזה החפצא ממילא ודאי שאסור לאכול כל שהוא ולא שייך בזה שיעור של כזית כמו האיסור של הגברא של לא יאכל. ומוכן גם פשוט בתוס' ישנים במסכת יומא דף לט. ששאל הרי קי"ל שהצנועין מושכים את ידיהן מלחם הפנים כאשר הגיעו כפול שזה פחות משיעור משום דלא השביע אותם. והרי גם אם זה היה משביע איך יכלו לאכול הרי לא קיימו בזה מצות אכילת קדשים משום שאין בזה שיעור

כזית וי"ל דלא בעי כזית. עייש וצ"ב מדוע לא צריך כזית. ולפי האמור לעיל מובן דהרי כל אכילת קדשים מוסב על החפצא הנאכלת ולא על הגברא האוכל ולכן בכל מצב שאוכלים הרי מקיימים את מצות הנאכל למרות שהאוכל לא חשיב רק בכזית מ"מ אם המצוה על החפצא הנאכלת בכל שהוא סגי. ודו"ק.

וקשה על הרמב"ם מדוע היה צריך לומר שהסיבה שאכילת חמץ בכל שהוא מהפסוק לא יאכל חמץ לכאורה היה אפשר לומר הרבה יותר פשוט דק"ל שחצי שיעור אסור מן התורה וא"כ גם אם לא היה את הפסוק של לא יאכל היה אסור לאכול פחות מכזית חמץ מהסיבה שחצי שיעור אסור מן התורה.

ונראה ליישב דהנה במסכת יומא דף עד. מובא המחלוקת בין ר"י לר"ל דהך דינא בחצי שיעור ר"י ס"ל שחצי שיעור אסור מן התורה ור"ל סבירא ליה דחצי שיעור אסור מדרבנן. ובטעמא דר"י מובא שם כיון דחזי לאיצטרופי אסור מהתורה ובהסבר של הטעם הזה מובא בקוב"ש חקירה האם דחזי לאיצטרופי הוא סייג והכוונה היות ואדם שאוכל חצי שיעור יש חשש שמא יאכל עוד חצי שיעור לכן התורה באה ואסרה עלי חצי שיעור ואם נשאל מהיכי תיתי שיש סייג מן התורה, התשובה מצינו לעניין איסור פסח בל יראה ובל ימצא ומדוע יש איסור שלא יהיה לי חמץ בבית בפסח הרי האיסור של חמץ זה איסור אכילה אלא ודאי דהתורה עשתה סייג שלא יהיה גם בבית חמץ שמא תבוא לאכול. ואם תאמר מדוע אסור רק בפסח סייג ולא בשאר האיסורים אפשר לומר שהיות וחמץ אנשים לא בדילי מיניה משום שאוכלים את זה כל השנה לכן התורה עשתה סייג.

ואפשר להביא עוד מקרה שמצינו סייג מן התורה הנה יש לאו בתורה "לא תקרבון" לגבי איסור ערווה ומסביר הרמב"ם שבלאו הזה כלול גם האיסור של להתקרב לערווה ולאו דווקא הביאה. שואל בית הלוי לפי הרמב"ם הני"ל קשה מהגמ' דהנה קי"ל דאם בתו נופלת לפניו ליבום אסור לאביו ליבם אותה ומסבירה הגמ' שהסיבה היות ועשה של יבום לא דוחה את הלא תעשה של איסור ביאה בביתו משום שזה לאו שיש בו כרת. ולפי הרמב"ם הני"ל גם ללא הסיבה שזה כרת לא יכול ליבמה, משום שלפני הביאה הוא מתקרב אליה ובוה הוא עובר איסור מן התורה של לא תקרבו ובקרבה הזו אין מצוה וממילא א"א ליבם את בתו. ולפי מה שכתבנו מוכח שהאיסור של לא תקרבו הוא לא איסור עצמי בערווה אלא הוא סייג וא"כ אם העשה של היבום דוחה את הערווה ממילא גם הסייג וידחה לכן חייב להגיע לסברא של אין עשה דוחה את הלא תעשה של ביתו שיש בה כרת.

נחזור לענייננו בביאור הך דינא בחצי שיעור אסור מן התורה האם הוא איסור סייג כמו שכתבנו או צד שני שהוא איסור עצמי מן התורה והכוונה בגמ' חזי לאיצטרופי

זה שאם חצי שיעור הוא מותר מן התורה אז גם שיעור שלם היה מותר דהרי מי אסרו והוה כמו אכל חצי היתר ועוד חצי היתר לכן מוכח שגם חצי שיעור אסור מהסיבה שכאשר זה מצטרף יש איסור מן התורה.

נפק"מ בין הצדדים הוא במקרה שאין חשש לאכול עוד חצי שיעור מאיזה סיבה שהיא, אם נאמר שהסיבה שחצי שיעור אסור הוא מחשש שמא יאכל איסור פה שאין חשש יהיה מותר אבל אם הסיבה שחצי שיעור אסור הוא איסור עצמי ממילא גם במקרה שאין חשש אסור לאכול חצי שיעור.

ומעתה לפי"ז אפשר לתרץ מדוע הרמב"ם הזכיר בהלכותיו שחצי שיעור אסור בגלל לא יאכל ולא מצד הדין של חצי שיעור אסור מן התורה. מכיוון שאפשר לומר שהרמב"ם למד שהיסוד שחצי שיעור אסור מן התורה הוא מדין סייג ולכן רצה להוסיף שפה יש איסור בפני עצמו לאכול חמץ פחות משיעור ולא כמו כל החצי שיעור של התורה. ומה נפק"מ שהוסיף לו הרמב"ם איסור עצמי למקרה למשל שאדם עומד בסוף שביעי של פסח בזמן שאין אפשרות לאכול שיעור כזית אז אם האיסור היה מדין סייג היה מותר לאכול כיון שאין חשש שיבוא לאכול כזית שלם כיון שהזמן לא מספיק, אבל מצד האיסור בפני עצמו של חמץ אסור גם בכהאי גוונא שאין סייג.

ונראה להביא ראיה שכך הרמב"ם סובר שכל האיסור של חצי שיעור הכללי הוא משום סייג, דהנה יש מחלוקת בין הרמב"ם לר"ן מה הדין אדם שנשבע לא לאכול כזית פת האם שייך בזה חצי שיעור אסור מן התורה או לא. הר"ן בשבועות כב. ד"ה מחלוקת בשבועות וז"ל ומי שנשבע שלא יאכל מותר לו לכתחילה לאכול פחות מכשיעור דלא דמי לשאר איסורים שבתורה וכו' עכ"ל, לעומת זאת הרמב"ם בהלכות שבועות פ"ד הי"א כתב וז"ל מי שנשבע שלא יאכל כלום ואכל פחות מכזית פטור שאין אכילה פחותה מכזית והרי הוא כאוכל חצי שיעור מנבלות וטריפות וכיוצא בהן וכו' עכ"ל. ובהסבר מחלוקתם תלוי במה שאמרנו לעיל האם הך דינא בחצי שיעור שהתורה אסרה זה משום סייג או שהוא עצמו אסור דאם נימא דהוא סייג אי"כ גם בשבועה אנו חוששים שמא יבוא לאכול כשיעור ולכן התורה אסרה חצי שיעור גם בשבועה, אבל לצד שחצי שיעור הוא איסור עצמי, אם כן בשבועה הרי אסרתי על עצמי רק כזית ופחות מזה לא אסרתי ולכן לא שייך הך דינא של חצי שיעור. יוצא דהרמב"ם שסובר שיש בזה דין של חצי שיעור למד להדיא שזה סייג והר"ן למד איסור עצמי. מוכח מפה שהרמב"ם סובר בכל התורה דדין של חצי שיעור שאסור מדין סייג.

ובגמ' ביומא דף פג. ת"ר מי שאחזו בולמוס מאכילים אותו הקל הקל תחילה. ז"א
אדם שחולה וצריך לאכול נותנים לו לאכול קודם מהאיסור הקל לאיסור החמור.
והקשה ברמב"ן בתורת האדם שער המיחוש עניין הסכנה פסקא ד'. הרי קי"ל
מהגמ' בכריתות שגם כשהתירו לחולה לאכול איסור התירו לו לאכול פחות פחות
מכשיעור ולא שיעור שלם א"כ מה שייד בחצי שיעור איסור קל ואיסור חמור, ותירץ
כיון שבשיעור הוא יותר חמור גם בחצי שיעור יותר חמור ותרופ שני שם שאולי
מדובר בחולה כזה שחייב לאכול שיעור בבת אחת. וההסבר של שני התירוצים תלוי
במה שאמרנו לעיל. דאם נימא שאיסור של חצי שיעור הוא סייג ממילא נכון שאין
הבדל מה האיסור בשיעור שלם היות ובחצי שיעור איסורו משום סייג אין הבדל
ולכן תירץ בחולה שחייב לאכול שיעור. אבל התירוף הראשון ס"ל שחצי שיעור יש
איסור בחפצא של הנבלה או איסור של טבל ממילא ודאי שגם בחצי שיעור נגיד שיש
איסור חמור ואיסור קל. ודו"ק.